

Х.Д. АЛЧЕВСЬКА ПРО МОРАЛЬНІ ЯКОСТІ ВЧИТЕЛЯ

У даній статті проаналізовано погляди видатного українського педагога Х.Д. Алчевської щодо духовно-моральної складової особистості вчителя.

***Ключові слова:** моральні якості, педагогічна майстерність, педагогічний такт, педагогічне спілкування, вчитель, недільна школа.*

Пошук новітніх технологій навчально-виховного процесу не може обмежуватись сукупністю педагогічних вимог, правил та прийомів, які здебільше спрямовані на досягнення суто дидактичних завдань. Поряд зі спеціальною підготовкою вища школа покликана сформувати духовно багату, інтелектуально розвинену, ціннісно зорієнтовану особистість, спроможну діяти і творити за законами краси і добра. Досягнення зазначених завдань можливе лише на підґрунті визначення і культивування серед майбутніх учителів найбільш пріоритетних моральних цінностей. Посилення етико-психологічної підготовки майбутніх вчителів, спрямоване на регулювання системи моральних відносин на різних рівнях педагогічного процесу і налагодження здорового морально-психологічного клімату шкільного колективу, є об'єктивною необхідністю удосконалення всієї системи освіти.

Особистість вчителя складається із трьох взаємопов'язаних компонентів: професійного, особистісного та морального. За цими показниками в повсякденному житті оцінюється вихованість кожного суб'єкта, але вчителя – насамперед. Огляд історичної і сучасної літератури дає можливість сформулювати модель вчителя як людини висококультурної, освіченої, доброї, вольової, обдарованої. Всебічний розвиток особистості вчителя передбачає формування загальнолюдських норм життєдіяльності, а також добра, краси, істини, свободи й совісті, поваги й любові.

Тому вирішення проблем підготовки вчителя до виконання його професійних функцій на сучасному етапі неможливо відокремити від історії розвитку педагогічної думки в країні, без використання теоретичної і практичної спадщини педагогів минулого. Однією з найактуальніших у педагогіці й філософії освіти є проблема професіоналізму, культури та духовно-моральної складової особистості вчителя.

На вирішальну роль морального образу педагога вказувало багато видатних діячів народної освіти: П. Каптерев, М. Корф, Л. Толстой, К. Ушинський, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші.

В їхніх працях духовно-моральні якості вчителя розглядалися як основні критерії його професійно-особистісної характеристики. К.Д. Ушинський писав: "... Вплив особистості вихователя на молоду душу справляє таку виховну силу, котру неможливо замінити ні підручниками, ні моральними сентенціями, ні системою покарань і заохочень... Велике, без сумніву, значення має дух закладу; але цей дух живе не в стінах, не на папері, але в характері більшості вихователів і звідси вже переходить на характер вихованців" [7, с. 22-23].

Христина Данилівна Алчевська теж приділяла багато уваги в своїй школі особистості самого вчителя. Учителство, на думку Христини Данилівни, – це могутня культурно-просвітницька сила. Саме тому у спогадах видатного українського педагога збереглося багато записів щодо моральних якостей вчителя, які і на теперішній час залишаються **актуальними**.

Метою дослідження є аналіз педагогічних поглядів Х.Д. Алчевської щодо проблеми духовно-моральних якостей учителя недільної школи.

Предметом виховання Х.Д. Алчевська вважала своїх учениць, а вчителя – знаряддям виховного впливу. Вона вважала, що школа повинна забезпечити всебічно гармонійний розвиток особистості, діючи на неї розвиваючим чином; здійснювати виховний вплив на учениць; пробудити бажання самостійного прагнення до самоосвіти. Потяг учнів до приватної недільної школи пояснювався тим, що в ній панувала добра, дружня атмосфера, так не схожа на формальні стосунки у казенній школі. Школа Х.Д. Алчевської вносила у життя своїх вихованців світле, радісне почуття. Тут вони почували себе людьми, за якими визнавалися права вільної та гідної особистості. Це підтверджує, що провідними принципами її вчення про виховання і освіту молоді, а також дорослих, є принцип народності, демократизму та гуманізму. Педагогічні ідеї народної вчительки знайшли відображення в творах: "Що читати народові", "Книга дорослих", "Передумане і пережите", "Півроку із життя недільної школи", "Історія відкриття школи в селі Олексіївка", "Програми викладення у недільних школах" та багатьох публікаціях у періодичних виданнях того часу.

Харківська школа впродовж кількох десятиліть була своєрідним методичним центром для аналогічних закладів Росії. Привертаючи увагу громадськості до проблем освіти народу, Х.Д. Алчевська об'єднала навколо себе прогресивних вчених, письменників, діячів культури. У практичній педагогічній діяльності, продовжуючи ідеї К.Д. Ушинського, вона намагалася спиратися на народну педагогіку, вважала її невід'ємною частиною світової і національної культури. Була впевнена, що тільки освіта допоможе народу прозріти, виховати в собі прекрасні людські якості.

Оскільки духовність і моральність, як відмічають деякі вчені, – це первинні властивості педагогічної професії, вимоги до сучасного педагога передбачають врахування досить високих етичних стандартів. Передумовою формування професійно бажаних моральних якостей у педагога є особистісна моральна і психологічна готовність до ефективної педагогічної діяльності, що, у свою чергу, пов'язана із дієвою сферою особистості: моральною зрілістю і моральною стійкістю. Зокрема, моральна стійкість характеризує педагога, який у будь-якій ситуації взаємодії із соціальними суб'єктами дотримується загальноприйнятих етичних норм професійної діяльності, слугує гідним прикладом для вихованців і своїх колег, тим самим має значно більше можливості конструктивно вплинути на формування гармонійної, духовно розвинутої особистості школяра, виховати громадянина, патріота, готового до активної життєдіяльності та захисту інтересів своєї країни на світовій арені.

В публікаціях, що присвячені педагогічній діяльності Х.Д. Алчевської в Харківській приватній жіночій недільній школі, можна зустріти моральну характеристику її особистості як вчительки. Так, Е.О. Вахтерова писала про Христину Данилівну: "Вона сама володіла вищими вчительськими моральними якостями: щирість, добро, ласка, любов, відкритість...".

Х.Д. Алчевська вважала, що кожний педагог повинен свідомо ставитися до просвітницької справи і чітко усвідомлювати цілі та завдання навчально-виховного процесу в школі. Вона негативно ставилася до тієї категорії педагогів, які в ході своєї педагогічної діяльності в школі реалізовували особистісні інтереси. Також вона була активною прибічницею такого положення, що вчити народ – це не стільки професійний обов'язок, скільки моральний обов'язок кожної інтелігентної людини.

Педагогічний оптимізм і розумне самоутвердження вчительки повинні бути, на думку української вчительки, також провідними моральними характеристиками особистості педагога.

Педагог, який володіє високою моральною культурою не повинен піддаватися "нападам відчаю та байдужості" в моменти відчаю, а навпаки, його повинні "охопити духовний підйом і мужність". Чим більше труднощів у нього на шляху, тим ще привабливішою і бажанішою буде здаватися вчителю його перемога.

Творчий потенціал, що закладений в організаційній структурі школи, на думку Х.Д. Алчевської, є необхідною моральною складовою майстерності справжнього педагога. Вона неодноразово підкреслювала, що вчитель сам повинен володіти вищими духовно-моральними пріоритетами загальнолюдського та національного значення, постійно вдосконалювати свій творчий та інтелектуальний рівні. Тільки такий вчитель здатний розкрити в людині все багатство його внутрішнього світу, розвинути в ньому потяг до володіння моральними цінностями, сформувати високоморальні ідеали. Чітка організація й творча моральна атмосфера, що панували в Харківській недільній школі, залучали до роботи в ній багатьох талановитих педагогів сучасників Христини Данилівни (М.О. Корф, Л.М. Толстой та інші).

З метою професійного самовдосконалення в жіночій недільній школі були організовані регулярні педагогічні збори для обміну педагогічним досвідом. Недільна школа – справа відповідальна, її завдання більш складні ніж в інших навчальних закладах. Від учителів вона вимагає постійної "роботи педагогічної думки", творчого пошуку ефективних форм і методів навчальної і виховної роботи.

Х.Д. Алчевська і сама постійно перебувала в творчому педагогічному пошуку, вона вважала необхідним проведення відкритих занять, які надають моральні сили і натхнення педагогічній роботі. Вона дотримувалась такого прийому роботи, в ході якого "вчительки не були пасивними глядачами уроку", а безпосередніми і повноцінними учасницями [5, с. 80]. Такий прийом стимулює вчителів з ентузіазмом і з душею ставитись до проведення занять в школі.

Христіна Данилівна завжди захоплювалась моральним обличчям талановитого педагога. В її звітах про роботу недільної школи можна часто зустріти позитивні моральні характеристики вчительок: жвавість, лагідне поводження з вихованцями, захопленість своєю викладацькою діяльністю тощо.

Великого етичного значення в професійній діяльності педагога Х.Д. Алчевська надавала педагогічному такту, він дозволяє створити сприятливу психологічну атмосферу на уроці. В це поняття видатний педагог включала такі компоненти, як стриманість, вміння володіти собою і ставлення з повагою до своїх вихованців. Відбувається це тому, що в недільній школі вчитель бачить перед собою людину, обдаровану тією ж душею, людину, що вимагає особливої уваги і добра, оскільки "тільки сердечні, дружні, сімейні стосунки в змозі перемогти удаваний сором, який часто заважає дорослій людині відвідувати школу" [4, с. 52].

"Вчитель, у якого відсутній педагогічний такт, не володіє одним з сильних виховних знарядь", – писала Х.Д. Алчевська [4, с. 21]. Крім того педагогічний такт, на думку Христини Данилівни, "моралізує не тільки учениць, але й вчительок", оскільки вчительки намагаються змінити свою манеру моральної поведінки: в їхньому викладанні не повинна бути присутня роздратованість, підвищення голосу, злість. Досконале володіння цієї сторони педагогічної техніки визнавалось Х.Д. Алчевською унікальним моральним

мистецтвом. Навчатися цьому мистецтву можливо тільки в процесі постійного педагогічного вдосконалення та роботи над собою.

Великого значення в підготовці сучасного вчителя надається формуванню у нього основ технології педагогічного спілкування і ораторському мистецтву. Сутність цього морального критерію особистості вчителя, як вважає Христина Данилівна, полягає в культурі мовлення педагога, його манерах і моральній поведінці. Вона критикувала вчительок, які могли образити учениць, прикрикнути на них, звинуватити їх у відсутності здібностей до навчання. Такі якості не притаманні справжньому педагогові.

Моральна складова особистості педагога, на думку Х.Д. Алчевської, повинна доповнюватись і відповідальним ставленням до своєї безпосередньої вчительської роботи.

Взагалі Х.Д. Алчевська зробила суттєвий внесок у практику вивчення й узагальнення досвіду роботи вчителів недільних шкіл, удосконалення їхньої педагогічної майстерності: з її ініціативи в журналі "Русская мысль" почала публікуватися "Хроніка недільних шкіл". Матеріали "Хроніки" мали велике значення не лише для популяризації передового досвіду, програм викладання, а й для ідейного об'єднання освітян. Погляди Христини Данилівни залишаються актуальними і в наш час.

Отже, моральні якості є складовою професійної майстерності сучасного педагога. Механізм становлення моральності вчителя охоплює послідовні етапи формування моральних поглядів, переконань, морального світогляду, моральних цінностей, моральної поведінки. Рівень оволодіння педагогом моральної культури визначає успішний розвиток педагогічного процесу.

Використані джерела

1. 20 видатних українських педагогів. Персоналії в історії національної педагогіки / Ред.: А.М. Бойко. – Полтава, 2002. – 452 с.
2. Алчевская Х.Д., передуманное и пережитое: Дневники, письма, воспоминания. – М., 1912. – 465 с.
3. Донцов А.В. Моральна культура вчителя. Монографія. – Х.: ХНУ имени В.Н. Каразина, 2008. – 240 с.
4. Мазуркевич О.М. Визначні українські педагоги – народні просвітителі. Х.Д. Алчевська та її сподвижники (до 100-річчя з дня заснування Харківської недільної школи. 1862–1962). – К.:Товариство "Знання" УРСР, 1963. – 79 с.
5. Мухин М.И. Педагогические взгляды и просветительская деятельность Х.Д. Алчевской. – Киев, 1979, – 112 с.
6. Педагогічна майстерність: Підручник / За ред. І.А. Зязюна. – 2-ге видання – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.
7. Ушинский К.Д. Избр. пед. соч.: в 2-х томах. – Т. 1. – М., 1974. – 584 с.

Nosovets N.

H.D. ALCHEVSKA ABOUT MORAL QUALITY OF TEACHER

This article examines the views of prominent Ukrainian teacher H.D. Alchevska of spiritual and moral component of the individual teacher.

Key words: *moral quality teaching skills, pedagogical tact, teacher communication, teacher and Sunday school.*

Стаття надійшла до редакції 05.10.12